

GOSTOVANJA PROFESIONALNOG HRVATSKOG KAZALIŠTA IZ ZAGREBA U HRVATSKOJ XIX. STOLJEĆA

Tihomil Maštrović

U XIX. stoljeću u Hrvatskoj kazališna djelatnost nije imala samo artifičijelni značaj; u skladu s općom tendencijom razvitka naše kulture i jezika hrvatska su kazališta vršila svojim radom izrazito povoljni kulturni i politički utjecaj u narodu, a taj je utjecaj posebno dolazio do izražaja baš na gostovanjima. Iz Zagreba su na kazališna gostovanja kretale različite putujuće družine, amaterske grupe ili pak pojedini glumci; ovdje je, međutim, riječ o gostovanjima profesionalnog hrvatskog kazališta iz Zagreba, čije tradicije nastavlja današnje zagrebačko Hrvatsko narodno kazalište.

Prvi realni uspjeh borbe za stvaranje narodnog kazališta u Zagrebu, koju su vodili Ilirci na čelu s Ljudevitom Gajem i Dimitrijom Demetrom, bio je dolazak novosadskog »Letećeg diletantskog pozorišta«, koje je 10. lipnja 1840. izvelo u Zagrebu prvu profesionalnu kazališnu predstavu na hrvatskom u štokavštini — junačku igru Ivana Kukuljevića Sakcinskog *Juran i Sofija ili Turci kod Siska*.¹ Novosađani su nastupili pod imenom »Domorodno teatralno društvo«, a pored članova ansambla koji su došli iz Novog Sada, te nekih članova zagrebačke njemačke družine, u njenom sastavu kasnije su nastupili hrvatski diletanti iz Zagreba,² kao i grupa dobrovoljaca na gostovanjima ovog kazališta u Karlovcu³ i u Sisku.⁴ U

mnogim komadima igrali su ovi domaći glumci, tako npr. u izvedbi Kotzebueove igre *Raspolovljeno srce* sudjeluju isključivo zagrebački članovi »Domorodnog teatralnog društva«: Julija Stein-Maretić, Franjica Vesel, Lebštekova, Nikola Badlaj i Josip Tkalec. Repertoar družine bio je sastavljen uglavnom od hrvatskih i srpskih dramskih djela; izvodio se Kukuljević, Sterija, Mažuranić (tableau), Lazarević i dr. U toku osamnaestomjesečnog boravka priredili su u Zagrebu, Karlovcu i Sisku oko 200 nastupa i prikazali pedesetak najrazličitijih djela. Ovim gostovanjima riješeni su i najakutniji financijski problemi družine u to vrijeme. Uspjeh kod publike bio je iznad svakog očekivanja; tako oduševljeni kazališni izvjestitelj »Danice ilirske« piše svom listu iz Siska: »Svaku večer, kad se igra, gledalište je tolikom množinom puka napunjeno, ili, bolje da reknem, natrpano, da se u tamošnjoj inače dosta prostranoj dvorani jedva disati može. Osobito utišenje imadiahu, na domorodnom ljubavju nadahnuto mnogobrojno općinstvo — junačke igre *Miloš Obilić* i *Juran i Sofija*, koje u sercu svakog slušaoca neiskazano uzhitjenje pobudiše, koliko radi viteškoga svoga sadržaja, toliko i radi izverstnosti, kojom ih mlađano naše teatralno društvo prikaza...«⁵ Za vrijeme gostovanja i nakon njega Karlovčani i Sišćani zalagahu se da se u njihovim sredinama što prije osnuju diletantska društva, tim više što je i u Karlovcu i u Sisku bilo glumaca amatera, a ovim povodom započete su i brojne rasprave o jeziku, zaključene željama jedinstvenog jezika za sve Hrvate, s time da upravo kazalište bude »rasadište pravilnog štokavskog jezika«.⁶ U Karlovcu je, nakon gostovanja, čak pokrenuta akcija za izgradnju gradskog kazališta, koje bi poglavito imalo davati predstave na narodnom jeziku.⁷

Sve nam govori da u tradiciju profesionalnog hrvatskog kazališta u Zagrebu moramo uklopiti i skoro dvogodišnje djelovanje ove družine, pa dakle i njena gostovanja u Karlovcu i Sisku, kojima počinje povijest profesionalnih kazališnih gostovanja zagrebačkog kazališta. Od tada u većim ili manjim razmacima, i vremenskim i prostornim, iz Zagreba će kretati narodno kazalište na gostovanja po Hrvatskoj i van nje, propagirajući dramsku umjetnost i kulturno stvaralaštvo na narodnom jeziku, s više ili manje uspjeha.⁸

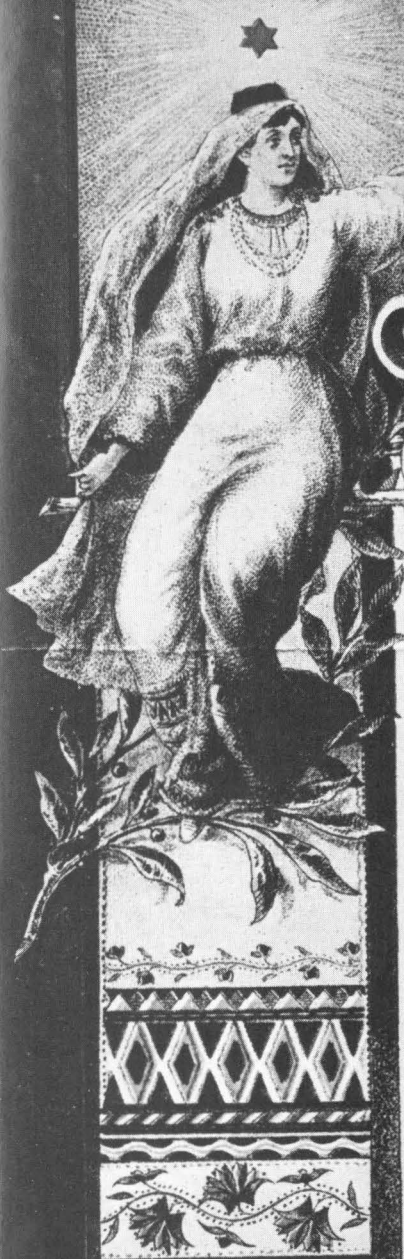
Nakon tih, za našu kazališnu povijest revolucionarnih događaja, na zagrebačkoj kazališnoj sceni dugi niz godina dominirat će njemačko-talijanske predstave te razni cirkuski i artistički programi. Inicijativâ za pokretanje i rad domaćeg kazališta nije, međutim, nedostajalo; 1847. netom osnovano »Društvo dobrovoljaca zagrebačkih« otišlo je na gostova-

nje u Karlovac. »Danica« kudi nemarnost Zagrepčana u pohađanju predstava narodnog glumišta i nakon gostovanja ansambla u Karlovcu zaključuje: »Ugledajte se, gospodo Zagrepčani, u vaše susjede Karlovčane i odbacite jedared tu ružnu nemarnost za sve što je naše, koju žalibože od nekog vremena na vrheme opažujemo, koja bi našoj stvari veoma škoditi mogla, jer po primjeru glavnog grada obiko se je svjet vladati.«⁹ Aktivnost »Društva dobrovoljaca zagrebačkih«, sputana odredbama lokalnih vlasti, kojima narodni teatar politički nije odgovarao, nije bila velika; reducirana su, naravno, i kazališna gostovanja. Družina ovih kazališnih entuzijasta ipak je 1848. u ožujku uspjela organizirati jedno gostovanje u Karlovcu i tom prilikom izvela je desetak predstava; repertoar nije poznat.

Bachov apsolutizam, od 1850. do 1860, donosi teška vremena i kazalištu. Svaki rad je sustavno onemogućavan. Bach, u skladu sa željama bečkog centralističkog režima za germanizacijom, propisuje jedinstveni »Kazališni red« za sve austrijske pokrajine, kojim sav kazališni život stavlja pod nadzor »Oblasti državne sigurnosti« a policiji se ostavljaju slobodne ruke kod zabranjivanja pojedinih kazališnih komada. »Za svaki komad i svaku predstavu trebalo je unaprijed dobiti dopuštenje koje se moglo u svako doba opozvati, pa čak i započeta predstava obustaviti, a zgrada silom isprazniti i zatvoriti.«¹⁰ Usprkos brojnim poteškoćama ipak se uspijeva, ali naravno ne na nekoj visokoj umjetničkoj razini, održavati predstave na hrvatskom jeziku i s domaćim repertoarom, premda je broj takvih predstava bio reduciran na minimum. Josip Freudenreich (1827—1881), glumac, redatelj i dramatičar, prvu je hrvatsku profesionalnu družinu (došla je iz Zagreba) vidio 1841. u Karlovcu, i tu, prisutan samo kao gledatelj, zavolio kazalište i odlučio da mu se posveti. Tako je, eto, upravo jedno kazališno gostovanje bilo presudno za budući životni poziv tog istaknutog kazališnog radnika. Zagrebačka kazališna družina, kojoj je on na čelu, gostuje u Karlovcu 1848, 1855, 1857. i 1858; u Varaždinu, Bjelovaru, Petrinji i Glini 1852. te u Sisku 1857, i tamo izvodi djela domaćih i stranih autora, uglavnom komedije i lakrdije, na hrvatskom jeziku. Svojom kazališnom djelatnošću, u okviru koje na najistaknutijem mjestu stoji organiziranje gostovanja, u možda najtežim danima zagrebačkog kazališta, Freudenreich se potvrdio kao jedan od utemeljitelja narodnog kazališta u Zagrebu.

Godina 1860. donosi prekretnicu u kazališnom životu Hrvatske; njemački jezik i njemački glumci zauvijek su skinuti s pozornice zagrebačkog

teatra, a te i slijedeće godine održana je prva potpuna hrvatska kazališna sezona. Samostalno hrvatsko kazalište postoji »de facto«, ali ne i »de jure«, kako zaključuje Slavko Batušić.⁴¹ Nije, naime, postojala nikakva zakonska ili administrativna, dakle ni materijalna baza za njegov opstanak. Teškom mukom sastavljeni i već uigrani ansambl mogao je ostati bez sredstava, raspasti se, a time bi bile zadugo pokopane nade o organiziranju stalnog hrvatskog kazališta. Budućnost je bila neizvjesna. Odmah nakon toga, kako piše Nikola Andrić, »'Hrvatsko dramsko društvo' ode u svibnju 1861. na gostovanje u Varaždin da si zasluži svakidanju koricu kruha...«⁴² Tako je doista i bilo. Tim gostovanjem produženo je njegovo postojanje u iščekivanju konačne odluke o njegovoj sudbini. No, i premda vrlo posjećeno, kazalište se nije moglo izdržavati samo od ulaznica. Dimitrija Demeter, strepeći od raspada kazališne družine, provodi široku akciju da Hrvatski sabor donese zakon o kazalištu i istodobno, znajući da će ta akcija trajati mjesecima (a tako je doista i bilo), u Varaždin iz Zagreba svakodnevno šalje dobrovoljne priloge što ih je sakupio, a sličnu akciju provode i Varaždinci. Ansambl od dvadesetak članova vodio je Josip Freudenreich, a uz njega su bila prva i najistaknutija imena tadašnje hrvatske drame: Adam Mandrović, Karolina Norveg, Franjo Freudenreich, Vilim Lesić, Stjepan Mihovilov i dr. Repertoar je za ono vrijeme bio posve dobar; bili su zastupljeni domaći pisci: Sterija (*Pokondirana tikva*, *Zla žena*), Freudenreich (*Magjari u Hrvatskoj*, *Crna kraljica*), Ban (*Mejrima*), zatim strani pisci: Kotzebue (*Grof Benjovski*), Scribe (*Jelva, ruska sirota*, *Braća po zvijezdi*), Hopp (*Klobučar i opančar*), Kneisel (*Varoš i ladanje*), Arago-Vermond (*Zapisnici vraga*), Eda Szighiget (*Dva pištolja*), Nestroy (*Lumpacius vagabundus*), Ploetz (*Očarani kraljević*), Gleich (*Doktor Čimčiga*), Bauerle (*Testar rezanac*), Hopp i Nestroy (*Petrica Kerempuh*), te brojna djela nepoznatih autora. 25. svibnja 1861. izvedena je drama klasika Schillera *Vilim Tell*.⁴³ Zagrebački tisak redovno i opširno izvještava o uspjesima i nevoljama zagrebačkih glumaca na ovom gostovanju. Tako varaždinski izvjestitelj piše »Narodnim novinama« 15. lipnja 1861: »Zagrebačko kazališno društvo prispjelo je u Varaždin te počamši od 11. o. mj. pruža domorodnu občinstvu veoma ugodnih večernjih zabavah. — Šteta što se ima društvo s dosta nevoljah boriti, kao: s nehajstvom mnogih domoljubah, koji i onako u Varaždinu priliče oazam u pustinji, za narodnu zabavu; s opozicijom varaždinskih nadriniemacah, s nepoštenimi abonenti, koji predbrojevši se na stanovit broj predstavah sada neće da plate, izgovarajuć se jedni, da su prepri-

OBĆINSKO
KAZALIŠTE
U
SPLITU.

PROGRAM

ZA SAISONU OTVORENJA

1893.

OTVORENJE BITI ĆE DNE 6. SVIBNJA T. G.
U OČI SV. DUJMA, POKROVITELJA GRADA.

čeni polaziti kazalište, drugi, da su tobože mislili da je to niemačko kazališno društvo. Ele, ovi valjda misle da su u Frankfurtu, jer kako bi inače pomisliti mogli, da je u Hervatskoj narodno kazalište niemačko?« Slijedeće izvješće u »Narodnim novinama« objavljeno je u broju od 25. lipnja 1861: »Ima već preko pet niedeljah, što se nalazi u našoj varoši društvo narodnog kazališta iz Zagreba pod izverstnim tehničkim ravnanjem Josipa Freudenreicha promićuć narodno obrazovanje uz ugodnu zabavu. — Napomenuto društvo predstavilo je dosad 16 komadah, većinom dobro izabranih, ovdie novih, te polaznicima mnogo više zadovolji, nego ga očekivamo.« Ove pohvale nisu bile pretjerane, a ni usamljene; naprotiv, izražavale su mišljenje cijelog grada. Tako je nakon isteka prvog mjeseca gostovanja varaždinski magistrat izdao zagrebačkoj kazališnoj družini službenu potvrdu kojom posvjedočuje njezine uspjehe i odaje priznanje redatelju Freudenreichu, kako zbog izbora predstavljenih komada, tako i zbog izvrsnog izvođenja na sceni. U posljednjem svom izvještaju, 7. kolovoza, varaždinski dopisnik zaključuje: »Što će se zatim s ovim već tako liepo uviežbanim društvom, kakova dosad još imali nismo, zbiti, to će za koi dan odlučiti naši patres conscripti (tj. Hrvatski sabor). Domovina je uperla na njih svoje poglede i očekuje od njihova rodoljublja i njihove razboritosti za cielo, da će obstanak ovog društva dekretirati, jer svatko, koi iole pojmi dramatičnu umietnost i poznaje naše okolnosti, osviedočen je, da ako se ovo društvo temeljem budućega našega kazališta nenačini, da će se njegovo oživotvorenje odgodit na mnoge i mnoge godine!«

Vijesti iz Sabora bile su dobre. 24. kolovoza 1861. prihvaćen je »Članak LXXVII o kazalištu jugoslavenskom Trojedne kraljevine« — prvi naš kazališni zakon i jedan od prvih kazališnih zakona u Europi uopće. Točka 6 spomenutog zakona doslovno glasi: »Igra se i u Zagrebu, i u Hervatskoj i Slavoniji i po drugih krajevi našeg naroda prema naredbam odbora ili ravnateljstva kazališnog.« Netom završenim gostovanjem u Varaždinu zagrebačko je kazalište ovu odredbu već ispunilo, postigavši upravo ono što se i želilo; da naše središnje kazalište bude promicateljem dramske umjetnosti i narodnog jezika u svim hrvatskim krajevima. Sabor je dakle sankcionirao činjenicu koja je već bila historijski fakat.¹⁴

1862. uprava kazališta se odlučuje na veliko, višemjesečno gostovanje u »donje strane domovine naše«. Gostovalo se u Velikom Bečkereku (danas Zrenjanin), pa u Pančevu, Beogradu i Zemunu, kad je tijekom srpnja i kolovoza odigran gotovo sav tadašnji dramski repertoar. 10. li-

stopada 1862. započelo je, s Banovom *Mejrimom*, prilikom povratka u Zagreb, gostovanje u Osijeku. Bio je to prvi nastup zagrebačkog kazališta u gradu koji će postati središte kazališnog života Slavonije i koji je ostao ubuduće trajno povezan s kazališnim životom Zagreba. Srdačno dočekan, ansambl je u Osijeku ostao do kraja listopada i ukupno je izvedeno 12 predstava: Körnerov *Nikola Zrinjski*, Molièreov *Silom bolesnik*, Crnogorci Cara i Vitkovića, Banova *Mejrima*, Obernyikov *Gjuragj Branković*, *Zapisnici vraga* Aragoa i Vermonda, *Dva pištolja* Ede Sziglietija i *Niz bisera* Holteija.¹⁵ Ovo gostovanje je novčano pomogao i biskup Josip Juraj Strossmayer, koji je ujedno omogućio nastup zagrebačkih glumaca s jednom predstavom na samom koncu listopada u Đakovu, posljednjom u nizu, kojom su i završili ovo vrlo uspješno gostovanje.¹⁶

U daljem razdoblju nastavlja se već ustaljena i zakonom predviđena praksa gostovanja izvan Zagreba. To sad više nisu improvizirane turneje, kad se često išlo i u neizvjesnost, ili trbuhom za kruhom u stilu putujućih družina. To su sada dobro pripremljena gostovanja s unaprijed određenim rasporedom predstava, s ansamblom u punom sastavu i sa čvrsto utvrđenim financijskim aranžmanom. Pri tom se u obavijestima općinstvu uvijek naglašavalo da na gostovanje dolazi narodna ustanova u svojoj reprezentativnoj cjelini da prikaže rezultate hrvatske kazališne umjetnosti. Bila je to ujedno i nacionalno-politička propaganda s ciljem podizanja rodoljubne svijesti u skladu s prošlostoljetnim težnjama.¹⁷ I upravo je na gostovanjima Hrvatsko narodno kazalište iz Zagreba uvijek iznova potvrđivalo svoju ulogu i značenje, i to ne samo ono artificijelno, kazališnom umjetnošću valorizirano i određeno, već i ono drugo, u mjestima gdje se gostovalo najčešće mnogo važnije, značenje jedne narodne institucije koja stoji na braniku narodne svijesti, kulture i jezika. Pri tome je neizostavno prisutna i socijalna dimenzija ovakve kazališne djelatnosti; oduvijek je aktivnost ovog teatra najuže bila povezana sa širokim slojevima pučanstva, koje je činilo i gro njegove publike, bez koje se akt scenskog izvođenja ne da zamisliti. Nenarodne grupe okretale su se njemačkom teatru na sjeveru i talijanskom na jugu Hrvatske. Zagrebačko je kazalište, međutim, pokazalo kako se i na hrvatskom jeziku mogu ostvariti vrhunske kazališne predstave, i na tom polju mu pripadaju velike zasluge.

U Varaždinu je 1873. završena gradnja novog reprezentativnog kazališta. Na otvorenje je, uz silno zalaganje varaždinskih rodoljuba, pozvana zagrebačka drama. I doista, 25. rujna, nakon što je Adam Mandrović

izgovorio proslav koji je za tu zgodu sastavio varaždinski pjesnik Vladislav Vežić, izvedbom drame *Poturica* Ivana Kukuljevića Sackinskog svečano je otvorena nova zgrada. U naslovnoj ulozi je nastupio Andrija Fijan a glavni ženski lik Bojane tumačila je Marija Ružička-Strozzi. Na žalost, osim na ovoj predstavi, dugo se još u varaždinskom teatru nije mogla čuti hrvatska riječ; slijedećih 10 godina u njemu se glumi i pjeva samo njemački. Hrvatske predstave mogli su Varaždinci vidjeti tek prigodom gostovanja zagrebačke opere 1885, dijela zagrebačke drame 1886. god. te prigodom pojedinačnih nastupa poznatih glumaca (Mandrovića, Fijana i dr.) koji su samoinicijativno gostovali u okviru kakove putujuće družine. Tek početkom XX. stoljeća u Varaždinu je započela ozbiljna akcija za utemeljavanje stalnog hrvatskog glumišta.^{17a}

Godine 1875. »Dramatično društvo Narodnog zemaljskog kazališta iz Zagreba« odlazi na značajno gostovanje u Dubrovnik i to je ujedno prvi boravak zagrebačkog glumišta na hrvatskom jugu, gdje se upravo nastojalo da se i na području kazališne umjetnosti uspostave neposrednije veze sa Zagrebom.¹⁸ Dubrovnik, grad najsajnijih naših kazališnih tradicija, tamo još od vremena Marina Držića, dobija tek 1864. stalnu kazališnu zgradu, što ju je podigao vlastelin Luko Bundić, ali otvorenu samo povremenim nastupima putujućih talijanskih družina; i u ovom gradu bilo je onemogućeno stvaranje narodnog teatra. Iskoristivši službeni posjet Dalmaciji cara Franje Josipa I, Dubrovčani su organizirali gostovanje zagrebačke drame, u to vrijeme jedinog profesionalnog hrvatskog kazališta, pod izgovorom da sudjeluje u priredbama u čast cara, a uistinu da dade niz predstava za građanstvo koje je jedva čekalo da sa svoje pozornice čuje hrvatsku riječ.¹⁹ Izvedeno je 16 predstava, redovno pred prepunom dvoranom i oduševljenim gledalištem. Naravno da su zbog političkih razloga (na jednoj predstavi bio je prisutan i sam car), izostali protesti i provokacije autonomaša, pa je gostovanje proteklo u najboljem redu. Repertoar je pažljivo sastavljen za ovu prigodu. Prikazano je najbolje što je Zagreb u tom trenutku imao. Domaće pisce zastupali su Matija Ban (*Mejrima ili Žrtve praznovjerna*) i Kosta Trifković (*Školski nadzornik*), klasike Molière (*Skupac*) i Shakespeare (*Othello*), a sve druge Arago-Vermond (*Zapisnici vraga*), Don Juan Manuel Riana (*Recept proti punicama*) u Fastenrathovoj preradbi, Pflieger-Moravski (*Brzjav*), Labiche-Delacour (*Milijun*), Delavigne (*Ljudevit XI*), nepoznati francuski pisac (*Zaušnica u kazalištu*), Birch-Pfeiffer (*Mati i sin* i *Velikašica građanskog roda*), Melesville-Duveyrier (*Lijepa mlinarica*), Anicet-Bourgeois (*Gospođa*

od *Saint-Tropeza*) u Lambertovoj preradbi, Bayard-Wanderburch (*Mali pariski uličar*), Trautmann (*Don Juan u Wiessbadenu*), Juin (*Katanac*) i Halm (*Divljan*). Prije izvođenja prve predstave Adam Mandrović, rukovoditelj turneje i tadašnji direktor drame, recitirao je pjesmu *Pozdrav Dubrovniku*, koju je za tu prigodu napisao August Šenoa, a na posljednjoj predstavi glumcima i publici podijeljen je letak s pjesmom *Otpozdrav Zagrebu od dubrovačkog općinstva* koju je napisao dubrovački pjesnik Luko Zore.

Gostovanjem u Dubrovniku zagrebačko je kazalište osnažilo u ono vrijeme aktualnu ideju političkog jedinstva hrvatskog sjevera i juga, a također je potaklo mnoge konkretne akcije na oživljavanju hrvatskog teatra u Dubrovniku; tako svega dvije godine nakon njihovog odlaska bilježimo pojavu dubrovačkih kazališnih diletanata.²⁰ Još dok je zagrebačka drama boravila u Dubrovniku, dobio je Adam Mandrović pismo iz Zadra od dr Miha Klaića, poznatog rodoljuba i jednog od najaktivnijih pobornika ideje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom: Klaić je naime želio da se ansambl, prilikom povratka u Zagreb, ustavi u Zadru i tu da nekoliko predstava. U Zadru, tadašnjem glavnom gradu Dalmacije, autonomaši su, istina, sustavno onemogućavali hrvatske kazališne djelatnike, a zgrada kazališta je bila otvorena samo talijanskim družinama,²¹ ali se Klaić, u nadi da će uspjeti, rukovodio činjenicom da ipak dolazi cijela zagrebačka drama, čije predstave je, konačno, u Dubrovniku gledao sam car. Pregovori su išli povoljnim tokom ali je dan prije odlaska Mandrović iz Zadra primio slijedeći brzojav: »Ovdje nije moguće ugovoriti ništa, dakle nemojte ustavljati nego slijedite put. Klaić.«²² Ovaj neuspjeh rezultat je organizirane akcije autonomaša, koji su, držeći gradsku upravu u svojim rukama, onemogućili iznajmljivanje kazališne zgrade i prijetili javnim ispadima. Grupi narodnjaka na čelu s Klaićem, unatoč svoj dobroj volji, preostalo je jedino da otkazu gostovanje.

Nakon potresa u Zagrebu, 9. studenog 1880, i oštećenja kazališne zgrade, dramski je ansambl otišao na gostovanje u Karlovac, grad u koji su i inače najčešće odilazili na gostovanja i koji je imao već oformljenu kazališnu publiku. Na taj je način nastavljen kontinuitet kazališne sezone i spriječeno eventualno osipanje glumačkog ansambla, a sankcionirana su i financijska pitanja. Od 25. studenog 1880. do 9. siječnja 1881. u Karlovcu je izvedeno 30 predstava, uglavnog zabavnog repertoara. Od domaćih pisaca izvođen je Bogović (*Matija Gubec*) i Tomić (*Barun Franjo Trenk*). Od stranih dramatičara spomenimo Sardoua (*Dobri prijatelji*,

Dobričine seljaci), Augiera (*Fourchambaultovi*), Scribea (*Borba gospođa*), Sacher-Masocha (*Naši robovi*), Nestroya (*Hoće da vraguje*), Mosera (*Rob, Hipohondrista*), Giacomettija (*Gradanska smrt*), Kneisela (*Antiksantipa, Varoš i ladanje*). Poučen dobrim iskustvom uspjele sezone s punim gledalištem, zagrebački se ansambl za dvije godine, 1883, ponovo našao na gostovanju u Karlovcu, kamo je krenuo odmah nakon završetka redovne kazališne sezone. Ovaj put su uz dramska djela izvedena i neka glazbena (nekoliko opereta te prizora iz pojedinih opera, ili pak cijelih opernih činova; navedimo ih poimenice: Donizetti (*Lucija Lammermoorska*), Suppé (*Penzionat*), Flotow (*Marta*), Offenbach (*Blebetuša Saragoška, Meštar Fortunio, Svadba pri svjetiljkama*), Gounod (*Faust*), Glolzan (*Ružno vrijeme*), od Zajca dva djela (*Momci na brod, Mjesečina*), te solo scena Julija Rorauera (*Jegjupčanin*). Operom je ravnao Nikola Faller. Dramski repertoar, koji se davao uporedo s opernim, činila su djela domaćih autora: Freudenreicha (*Graničari*), Nikole Milana (*Bez brkova*), Tomića (*Barun Franjo Trenk*) i Julija Šenoe (*Kobna cvjetača*), te stranih: Kneisela, Schönthana, Lecocq, Hoppa, Nestroya, Mosera i dr. Karlovčani su, dakle, imali priliku vidjeti sve što je novo na daskama zagrebačkog kazališta u izvođenju tadašnjih najboljih kazališnih glumaca: Marije Ružičke-Strozzi, Andrije Fijana, Adama Mandrovića, Dragice Freudenreich, Gavra Savića, Ivke Kraljeve, Toše Jovanovića i dr.

Godine 1884. još jednom se gostovalo u Osijeku. Ovaj put je uz dramsku družinu na put otišao i kompletni ansambl opere, čiji orkestar je djelomice bio pojačan vojnim glazbenicima iz Osijeka. U razdoblju od 2. lipnja do 24. travnja, izvedene su 22 predstave, od čega 14 glazbenih i 8 dramskih. Najveći uspjeh postigao je Zajčev Nikola Šubić Zrinjski, tako da su na bučne zahtjeve osječkog općinstva date čak 3 izvedbe. U opernom programu od Ivana Zajca izvedena je i *Boisyska vještica*, pa djela stranih autora: Gounodov *Faust* (III. i IV. čin), Verdijeva *Traviata* i *Aida* (III. čin), Marchettijev *Ruy Blas*, Maillartovo *Pustinjakovo zvono*, Millöckerov *Đak prosjak* te od Wagnera *Rienzi* (ouvertura). Drama je prikazala komade Sardoua (*Dora, Fedora*), Augiera (*Fourchambaultovi*), Schönthana (*Puna vreća ludorija*), Mosera (*Knjižničar*) te Josipa Eugena Tomića (*Barun Franjo Trenk*). Dramski ansambl je, iskoristivši slobodne termine dok je opera davala svoje predstave, otišao u Vukovar i tamo od 18. do 22. lipnja izveo 4 predstave. Gostovanje u Osijeku, slično kao i ono u Dubrovniku, imalo je posebno političko značenje jer se gostovalo u gradu izloženom njemačkim i mađarskim pritiscima odnarođivanja,

pa je uloga gostujućih narodnih kazališta, kao što je to slučaj s Hrvatskim narodnim kazalištem iz Zagreba ili sa Srpskim narodnim pozorištem iz Novog Sada, koje je često gostovalo u ovom gradu, bila izrazito pozitivna. Ovim izuzetnim gostovanjima potaknute su i animirane domaće snage koje su, ojačavši se, osigurale uvjete za konačan osnutak osječkog Hrvatskog narodnog kazališta 1907. godine. Zanimljiv je podatak da svoje zadnje predstave Novosađani igraju u Osijeku baš te, 1907. god., kad u tom gradu već postoji utemeljeno i oblikovano stalno hrvatsko glumište čiji ansambl je upravo tada na gostovanju u Varaždinu.²³ Tako se, eto, osječko kazalište formira kao druga hrvatska pozornica i odmah, između ostalih aktivnosti, započinje s praksom gostovanja po Hrvatskoj, ojačavši na taj način napore koje je na tom polju činilo zagrebačko kazalište.

Godine 1893. zagrebačko kazalište opet odlazi na jug. 6. lipnja izvedbom Demetrove drame *Teuta*, uz ogromno oduševljenje splitskog pučanstva, svečano otvara netom sagrađenu zgradu splitskog kazališta, po svom prostoru najvećeg gledališta u nas, većeg čak i od kasnije izgrađene nove kazališne zgrade u Zagrebu. Zagrepčani su, na čelu s prvacima Adamom Mandrovićem, Marijom Ružičkom-Strozzi i Andrijom Fijanom, izveli sve ono najbolje što su imali na repertoaru. Ostavši u Splitu punih mjesec dana prikazivali su, osim Demetrove *Teute*, djela slijedećih domaćih pisaca: Freudenreicha (*Graničari*), Tomića (*Barun Franjo Trenk*), Vojnovića (*Psyche*), Kumičića (*Sestre*), Derenčina (*Slijepčeva žena*, *Primadona*, *Tri braka*) te Fijana i Dimitrijevića (*U dobar čas*). Izvedena su tri Shakespeareova djela (*Hamlet*, *Othello*, *Mnogo vike ni za što*), Calderonov *Sudac Zalamejski*, niz suvremenih francuskih pisaca itd.; ukupno 27 dramskih predstava. Prva izvedba završena je burnim aklamacijama glumcima, klicanjem Gaji Bulatu, narodnjački orijentiranom splitskom načelniku, i hrvatskoj misli. Dr Gajo Bulat je kao načelnik, nakon pobjede svoje, narodne stranke, na općinskim izborima 1882. pokrenuo akciju izgradnje općinskog kazališta koje će služiti hrvatskoj scenskoj umjetnosti. Kako domaće amaterske snage nisu bile u stanju upriličiti kvalitetan početak rada ove narodne ustanove, pozvani su zagrebački umjetnici. Svečanom otvorenju prisustvovao je i budući intendant Miletić, koji je ovako opisao to za hrvatsku kazališnu umjetnost u Splitu povijesno veće: »Od prizora do prizora raslo je oduševljenje, koje je iz glumašnih prostorija prelazilo i na narod što je pred glumištem stajao... Gotovo iza svake promjene morao se zastor nebrojeno puta dići.«²⁴ Prema pouzdanim izvorima predstave je gledalo preko 13 tisuća posjetitelja,

što je uz razumljiv bojkot talijanaša bila impozantna brojka i dokaz da je Split napokon postao istaknutim hrvatskim kazališnim gradom.²⁵

Ovim gostovanjem ujedno završava niz gostovanja zagrebačkog hrvatskog kazališta u XIX. stoljeću, koja za našu kulturnu povijest nisu tako važna samo u afirmaciji kazališne umjetnosti, već je njihov značaj puno širi. Odlazak zagrebačke drame u Dubrovnik ili u Osijek, u Vukovar ili u Split bio je, uz dužno poštovanje našoj dramskoj umjetnosti koja se upravo podizala na noge, u prvom redu čin promicanja narodnog jezika, narodne kulture, i razvijanje osjećaja zajedništva u hrvatskim krajevima koji su u prošlom stoljeću posebno bili izloženi pritisku odnarođivanja.

BILJEŠKE

¹ Opširnije o ovom kazališnom gostovanju vidi: Pavao Cindrić, *Novosadsko Leteće diletantsko pozorište u Zagrebu (1840—1842)*, Enciklopedija HNK, Zagreb, 1969, str. 47—67; Nikola Batušić, *Povijest hrvatskog kazališta, Zagreb, 1978, str. 231—234, i dr.*

² Evo i njihovih imena: Ivanić, Vejac, Vlahovski, Vesel, Zvonarević, a na samom početku gostovanja trupi se pridružila i profesionalna hrvatsko-njemačka glumica Stein-Maretić.

³ U Karlovcu je »Domorodno teatralno društvo« nastupilo u dva navrata, u rujnu i listopadu 1840, te 1841. od sredine travnja do sredine lipnja. Pridružili su mu se karlovački dobrovoljci: Badlaj, Georgijević, Krajačević, Radić, Tkalec i Toljan.

⁴ U izvođenju (ukupno 16) predstava u Sisku, u studenom i prosincu 1840, sudjelovali su dobrovoljci: Domoljub, Dragojević, Ljubić, Radović, Rodoljub i Slavetić.

⁵ *Danica ilirska*, br. 48, Zagreb, 28. studenog 1840.

⁶ Marijan Matković, *Dramaturški eseji*, (Hrvatska drama XIX. stoljeća), Zagreb, 1949, str. 153.

⁷ U *Danici ilirskoj*, br. 8 od 20. veljače 1841. objavljen je govor Dragutina Klobučarića o onim inicijativama koje su uslijedile nakon gostovanja »Domorodnog teatralnog društva« u Karlovcu. Klobučarić između ostalog veli: »... vidjeli smo bistro da u varošu našem neima takove dvorane, ni prostora, koji bi dovoljan bio za primiti u sebe ono mnoštvo gledaocah, koji domorodne predstave polaze. Kako misó jedna poradja drugu, tako i ilirski teatar kroz

čitaonicu nami priskerbljen rukovodi nas na dalju misao, da si jednu novu sgrađu sagradimo, u kojoj osim drugih sgodač, bila bi napravljena za teatar broju gledaoč priměrena dvorana.« (...) Člankopisac na kraju zaključuje: »Eto Vam, gospodo moja, nov dokaz, kako malena takojer stvarca povod velikim i koristnim podprijetjem podati može, kako malo sěmence, koje se jedva u ruci vidi, u dobru zemlju posadjeno proiznosi veliko stablo nakitjeno listnami granami, pod kojim se pako u došasta vremena hlade umuci i pranuuci onoga, koji ga je blagoslovljenom rukom sětivši se potomstva svoga posadio.«

⁸ Popis gostovanja HNK izvan Zagreba od 1840. do 1960. sa repertoarom gostovanja (ukoliko je bio poznat) sačinila je Blanka Batušić i objavila ga u Zborniku HNK o stogodišnjici, Zagreb, 1960, str. 306—315. Kod navođenja repertoara na pojedinim gostovanjima uglavnom smo se, uz neke manje izmjene i dopune, držali ovog popisa.

⁹ *Danica*, br. 20, Zagreb, 2. listopada 1847.

¹⁰ P. Cindrić, Trnovit put do samostalnosti, Enciklopedija HNK, Zagreb, 1969, str. 72.

¹¹ Slavko Batušić, 24. studenog 1860, Zbornik HNK o stogodišnjici, Zagreb, 1960, str. 101. O tome vidi i: Nikola Andrić, Spomen knjiga Hrvatskog zem. kazališta, Zagreb, 1895, str. 40—42, te Milan Ogrizović, Pedeset godina hrvatskog kazališta (1860—1910), Zagreb, 1910, str. 16—17.

¹² N. Andrić, n. dj., str. 42.

¹³ S. Batušić, Varaždin spasava zagrebačko kazalište, Zagorski kalendar, Zagreb, 1968, str. 145—151.

¹⁴ Isp. Josip Horvath, Kako je nastao zakonski članak LXXVII: 1861 o kazalištu jugoslavenskom trojedne kraljevine, Zbornik HNK o stogodišnjici, Zagreb, 1960, str. 102—113.

¹⁵ U broju 7 časopisa *Naše gore list*, od 5. ožujka 1863, objavljeno je sjećanje glumaca na ovu uspješnu turneju. Evo odlomka koji govori o boravku u Osijeku. »...Napokon prispije iz Zagreba telegram, u kom bi nam naloženo da se imademo odmah ganuti, te želji Osiečanah sa odigranjem 12 predstavač zadovoljiti, a občinstvu ugodne večeri pribaviti. Mi ih odigrasmo na koliko nam sile naše dopustiše, al ih odigrasmo veselim srcem, jer smo pred sobom vidjeli občinstvo, puno narodnog ponosa — občinstvo, koje mari za narodnu stvar — občinstvo, koje cieni i ljubi svoje.«

¹⁶ S. Batušić, Prvo gostovanje zagrebačkog kazališta u Osijeku, Kazalište, Osijek, 1967, br. 15—16, str. 1—2.

¹⁷ S. Batušić, Gostovanja izvan Zagreba, Enciklopedija HNK, Zagreb, 1969, str. 107.

^{17a} N. Batušić, n. dj., str. 318.

¹⁸ Podrobno obrađenu građu o ovom gostovanju objavio je Slobodan P. Novak, pod naslovom: Nešto građe o putu »Hrvatskog dramatskog društva« u Dubrovnik 1875. godine, Anali Centra JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1976, sv. XIII—XIV, str. 189—216.

¹⁹ S. Batušić, Kazališne veze između hrvatskog sjevera i juga, Dubrovački festival, Dubrovnik, 1950, str. 117.

²⁰ Miljenko Foretić, Predstave na narodnom jeziku u Dubrovniku od otvorenja Bundićeva kazališta g. 1865. do djelovanja Gjačkog teatralnog društva g. 1882, Dubrovnik, 1963, VI, br. 1—2, str. 45.

²¹ Tihomil Maštrović, Prva hrvatska kazališna sezona u Zadru 1907. godine, Radovi Centra JAZU u Zadru, 1978, sv. XXV, str. 379—380.

²² Taj dokument se nalazi u Kazališnom arhivu Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU u Zagrebu, u prigibu s ostalim dokumentima s ovog gostovanja, pod brojem 200/1875 U(pravljavjućeg) K(azališnog) O(dbora) — 9570.

²³ N. Batušić, n. dj., str. 322—323; Dragan Mucić, Gostovanja i predstave SNP u Osijeku i Slavoniji do osnivanja Hrvatskog narodnog kazališta 1907. god., Revija, Osijek, 1967, br. 4, str. 46—100; Kamilo Firingner, Prvih 85 godina osiječkog kazališta, Spomen knjiga o pedeset godišnjici narodnog kazališta u Osijeku, Osijek, 1957, str. 13—18; i dr.

²⁴ S. Batušić, Vlastitim snagama (Prvo gostovanje u Splitu), Enciklopedija HNK, Zagreb, 1969, str. 111—112.

²⁵ N. Batušić, n. dj., str. 312.